

מצוות ארבע כוסות

חיוב העני בד' כוסות

מחוייבין ליתן לעני מקופת התמחוי רוב כוס, או כוס שלימה: את מידת היין שיש ליתן לעני ניתן לדייק מלשון המשנה בריש ערבי פסחים שאמרה: 'ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי'. ואם היה נאמר ש'יתנו לו' ארבע כוסות, הרי שמעינן מהא שיש ליתן לו בכדי יוכל לקיים מצוות ארבע כוסות, ואזי די לו ברוב כוס לצאת בו יד"ח. אך מהנאמר 'לא יפחתו', נראה יותר שהוא חיוב שיהיה לו ארבע כוסות שלימים. אולם יתכן ונקטו לשון זו, משום שחיוב זה כלול בחיוב ליתן לעני סעודת חג הכוללת ביום זה גם ד' כוסות, וע"כ מחוייב הגבאי הצדקה לא לפחות, וליתן סעודת חג שלימה הכוללת גם את צרכי המצווה. ואזי יתכן ולא יידרשו ליתן יותר מקיום מצוותו הבסיסית, דהיינו רוב ארבע כוסות. כשם שמצאנו בביה"ל בסי' תרעא שאין צריך ליתן לעני את הידורי המצווה, ולכן יתנו לו בחנוכה נר א' לכל יום כעיקר הדין, ואין צריך ליתן לו את דין המהדרין. וראיה יש לכך מתוס' ברף צט: בד"ה 'לא יפחתו' שהסתפקו אם יש ליתן רק לבעה"ב יין כעיקר מצוותו או לכל בני ביתו. וכן יש להוכיח מכך שאין צריך ליתן לעני כרית להסב, אף שלכתחילה יש להסב ע"ג כרים וכסתות. מ"מ כיון שיכול להסב על ספסלו וכן האידנא אינו מעכב, א"צ ליתן לו הידורי מצווה.

ושמא יש לעיין בטעמי תקנת כל אחת מד' כוסות בשאלה זו, שכן אם חובת שתיית כוס ראשונה ואחרונה מתורת קידוש וברכה"ז, אזי יש ליתן לו כדי שיעור מצוותו בלבד, אך אם חייב בכוסות אלו מתורת ד' כוסות אז חייב לשתותן דרך סעודתו, והוי כשתיה ואין לגרע לו בנתינה זו.

מי קודם בקבלת ד' כוסות מתמחוי איש או אשה: בשו"ע ביו"ד רנא, ח נפסק: 'איש ואשה שבאו לשאול מזון, מקדימין אשה לאיש'. והש"ך בס"ק יב כתב שטעמו הוא מפני שדרך האישה לחזור על הפתחים ואין דרך האשה בכך 'ואפי' היא מחזרת עתה על הפתחים מ"מ כיון שאין דרכה בכך יש להקדימה שלא תחזור על הפתחים'. ויש לדון, אם חובת נתינת ד' כוסות מוטלת על הגבאי כדמשמע ברשב"ם ובמרדכי, ומהלכות צדקה מחלקין ד' כוסות. או שדין מיוחד הוא שהעני מחוייב לדאוג גם למצווה זו בסעודתו, כמבואר בטור שהעני מחוייב למכור כסותו ולקנות יין לד' כוסות אף שיאלץ אח"כ ליטול מהצדקה, ואינו נפטר מכך בעניותו, ובחזיון אחר יין אין דין הקדמת אשה. אמנם ביבמות ק. נאמר שיש להקדים אשה בכל תור שהוא, כמו כשממתינים בבית דין ומשום זילותא, וא"כ לעולם יקדימו את הנשים בחזיון אחר היין.

מאידך יש לדון אם חיובן של הנשים שווה לדין האנשים שכן אף הן היו באותו הנס, או שמא חיובן פחות מדין האישה כמש"כ הבה"ג בתוס' במגילה ד. שאשה אינה יכולה להוציא איש יד"ח ולא

כאור זרוע בהלכות מגילה, וע"כ יש ליתן למחוייב יותר את צרכי מצוותו ה'חמורים' יותר. ושמה כאשר שני הנצרכים עומדים לפנינו, הגם שלכל אחר רמת חיוב שונה, מ"מ יש לספק לאשה תחילה, שלא תצטרך להמשיך לחזר אחר הפתחים כמש"כ הש"ך שם. ויתכן לדייק מלשון המשנה שאין פוחתין 'לו', כי דווקא עני מחוייב לחזר אחר יין ואילו אשה אף שנתחייבה בד' כוסות לא חייבה בחיזור אחריהן (ומצאנו שלמרות שאשה מחוייבת בעיקר המצווה, מ"מ לא חייבה בכל גרדי החיוב משום הצניעות. ראה במג"א בסי' תרפט סק"ה שאינה אינה מחוייבת כאיש במצוות מגילה משום ש'פסולה מפני כבוד הצבור, ולכן אפי' ליחיד אין מוציא' דלא פלוג', הרי שבחובת הקריאה בציבור אינה חייבת משום צניעות. וכן מצאנו בחת"ס במסכת שבת בדף כא: שאין בנשים דין מהדרין להדליק בפנ"ע נר חנוכה, שכן 'בתחלה כשתקנו נר איש וביתו על פתח ביתו מבחוץ... אז לא נמצא שום אשה שתהיה מהמהדרים כי אין כבודה לצאת בחוץ ברה"ה לעתותי ערב ולהדליק בין האנשים'), ואפשר שדיבר הכתוב בהווה.

החיוב לחזר אחר ארבע כוסות ככל מצווה, או חיוב מיוחד: הגמ' בכתובות בדף נ. אומרת: 'המבזבז אל יבזבז יותר מחומש', ואינו מחוייב להשיג את מצוותו ביותר מחומש. וכן פסק הרא"ש בב"ק פ"א ס"ז: 'שאיין אדם מחוייב לבזבז הון רב בשביל מצוה אחת ואפילו היא מצוה עוברת', ופסק כן הרמ"א בסי' תרנו. ור' ירוחם בנתיבי יג כתב ומכל מקום בעישור נכסיו חייב לקנותו. והמג"א בסק"ז הביא דעת היש"ש שאינו חייב להוציא את כל ממנו עבור המצווה, מלבד מצווה שיש בה פרסומי ניסא. והביה"ל שם הביא דעת הנמו"י והרמ"ה החולקים עפ"י הירושלמי וס"ל שחייב להוציא את כל ממנו עבור המצווה.

אולם במצווה זו של ארבע כוסות חייבה המשנה את העני הנוטל מהצדקה ליטול מהתמחוי. וראה רשב"ם בדף צט: בד"ה 'ולא יפחתו' שמחוייב העני לחזר אחרי המצווה בכל כוחו ואפי' להשכיר עצמו לצורך כך. ואכן רעק"א בסי' תרעא נקט כי הוא חיוב מיוחד משום שמקורו הוא משום פרסומי ניסא. אך באשל אברהם מבוטשאטש מהד"ת בסי' תעב השווה את חיובו לכל המצוות וכי מחוייבין ליתן לו מהצדקה לכל מצוותו, וכן הביא הביה"ל בסי' תרנו בשם המור וקציעה. ואפשר שחיוב זה נובע משום שהוא כצורכי סעודתו, וכבר כתב המשנ"ב בריש סי' רמב, שמי שאין בידו סיפק לקיום המצווה אינו מחוייב ליטול מהצדקה, אך אם כבר נצרך ליטול מהצדקה, נוטל אף את צורכי המצווה. וכיון שבליה זה ד' כוסות דרך חירות הינן חלק מסעודתו, אזי הוי כאין לו כדי סעודתו ומחוייב לחזר אחרי כל צרכי סעודתו. אולם הטור בסי' תפג כתב כי צריך אף למכור את סעודתו לצורך ד' כוסות, הרי שחיוב זה אינו מדיני הסעודה, אלא חיוב נפרד הוא שמחוייב למכור סעודתו ולהשיג את מצוותו. וכן מבואר בהמשך דברי הטור שם 'כמו שאדם צריך לחזר אחר לולב ואתרוג'.

נפק"מ יהא, דלאשל אברהם מחוייב לחזר גם אחר המצה וליטול מהתמחוי, ומה שהמשנה פרטה דווקא בדין היין, לרבותא הוא, שאפי' שמקור חיובו הוא מדרבנן יחזר אחר הצדקה לכך. וכ"כ הביה"ל בסי' תרנו והוכיח מסי' רסב, ב שחייב לחזר אחר נר שבת, שכן הוא מחוייב בכל מ"ע. ואילו

לדעת הרעק"א חיוב זה נשנה דווקא בדין פרסומי ניסא ולא בכל המצוות. ואתי שפיר שהרשב"ם הוסיף דווקא כאן שארבע כוסות הינן כנגד ד' לשונות גאולה. שכן רק משו"ה מחוייבין ליתן לו זאת מהצדקה.

וראה בחלקת יואב דיני אונס ענף ז שכתב כי במ"ע אינו נדרש לבזבז ממונו יותר מכדי שווי המצוה, אך להוציא ממון בכדי שוויה – חייב, ויתן כל ממונו לרוכשה. ומחוייב למכור כסותו לקיום כל מ"ע, אך לחזור אחר הפתחים אינו מחוייב אלא רק בנתינת מחצית השקל שנאמר בה 'והדל לא ימעיט'. אך בשל הפרסומי ניסא שבמצוות אלו צריך לחזור אחר הפתחים. וראה בפרמ"ג בסי' תרעא משב"ז סק"ג שרק אם יענש בשל קיום המצווה בקנס ממון יותר מחומש, פטור הימנה. משמע, שלצורך המצווה מחוייב תמיד.

תקנת ד' כוסות

גדר תקנת ד' כוסות: מצאנו ג' אפנים לבאר את תקנת ד' כוסות. א. תקנת חכמים היתה לשתות יין בלילה זה, וקבעו שיעור במצווה זו בד' כוסות. ב. תקנת חכמים הינה רק על מנין הכוסות שיש לשתות, ולא על עיקר דין שתיית היין. ג. תקנת חכמים היא שיש לשתות יין, אך שיעור ד' כוסות לא נקבע ע"י חכמים במכוון כזכר לנס, אלא מעיקרא תוקן לשתות בארבע פעמים, וכך נוצר בסה"כ ד' כוסות. ויש לתלות זאת בטעמי המצווה.

בירושלמי בפסחים פ"ה ה"א, הובא ברש"י ורשב"ם בבלי בדף צט: ודף קח. בד"ה 'ארבע כוסות' הקשו 'מניין לארבעה כוסות', מעצם הקושיא נראה שהבינו כי יסוד התקנה שיעור ד' כוסות. וכן משמע מתירוץ הגמ' שם: 'רבי יוחנן בשם רבי בנייה כנגד ארבע גאולות... רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ארבע כוסות של פרעה'. הנה מתשובת ר' יוחנן וריב"ל נראה שהתקנה כוללת הן את חובת השתיה והן את שיעור ד' כוסות. וכן עולה מביאורו השני של הר"ן שכתב בטעם תקנתן, משום כוס תרעילה שעתידי הקב"ה להשקות את הגויים.

אולם רש"י בדף קח. באר את דעת ריב"ל: 'שלשה כנגד ג' כוסות שנאמרו בפסוק זה וכוס פרעה בידי וגו' ורביעי ברכת המזון'. ויש להסתפק בכוונתו אם רצה לבאר רק מדוע שותים יין ד' פעמים, ולא לבאר את מניין הכוסות. ולפי"ז תקנת חכמים הינה לשתות יין ג' כוסות בנוסף לחיוב כוס ברהמ"ז. או שרצה רש"י לבאר מדוע קבעו רבנן מניין ד' כוסות, כלומר כיוונו חכמים שיביעו בלילה זה ע"י שתיית ד' כוסות את ענייני הנס. וראה בבגדי ישע על המרדכי עמ' לד: סק"ז שכתב כי לכן כתב רש"י שני טעמים לד' כוסות, שהטעם של ג' כוסות פרעה מלמדנו כי בעינן תקנה על היין בדווקא. אולם אין בטעם זה ללמדנו כי בעינן ד' כוסות.

הר"ן באר בבאורו הראשון כי ד' כוסות שותים על סדר הברכות, ואזי ברור כי חז"ל לא תיקנו את מניין הכוסות אלא את עיקר דין שתיית יין, שיש לשתות על סדר הברכות.

המרדכי בפסחים עמ' לד: הקשה מדוע תיקנו ד' כוסות יין ולא תיקנו לאכול ד' מצות כנגד ד' לשונות של הגאולה. ברור שהבין כי עיקר התקנה היא מניין הכוסות, שרצו להביע בעשייה ד' פעמים ענייני הנס, וקושייתו מדוע קבעו זאת על יין בדווקא. וכן נראה שסברו השאילתות בפרשת יתרו סי' נד ושור"ת הרשב"א ח"ד סי' רצה שכתבו שיש לומר שירה על היין ולכן תקנו ד' כוסות יין בדווקא, כדי שיאמרו השבחים והשירה על היין. לפי שנאמר בברכות לה. שאין שירה אלא על היין. הרי שתקנת חכמים כוללת גם את שתיית היין וגם את מניין הכוסות. ולא כר"ן שאין מניין הכוסות מיסוד תקנתן, אלא רק שתיית יין תקנו.

שמעתי ממור"ר הגר"מ שטרנברג שליט"א להוכיח מסוגיית סכנת הזוגות, שהגמ' בדרף קט: שואלת כיצד תקנו חכמים ד' כוסות והלא יש לחשוש לעשות דברים זוגיים בשל הסכנה, ר' נחמן תירץ שבליל שימורים א"צ לחשוש לסכנות. ורבא תירץ שכוס של ברכה מבדילה בין הכוסות ואינן מצטרפות ואין כאן זוגות. משאלת הגמ' נראה שהבינו כי חכמים תקנו את מניין הכוסות, ועל כן שאלו מדוע תיקנו חכמים כן. והנה ר' נחמן ורבא לא חלקו על הנחת הקושיא ולא אמרו כי חכמים כלל לא תיקנו את מניין הכוסות, אלא תירצו באופנים שונים שאין סכנה בכך. ואילו רבינא שם בגמ' חלק על הנחת הקושיא ותירץ: 'ארבעה כסי תיקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד מצוה באפי נפשה'. לברירי לא תיקנו רבנן שיעור ד' כוסות במכוון, ושיעור ד' כוסות לא נתקן זכר לנס אלא ד' תקנות יש כאן. ומבואר כדעת הר"ן שתקנו חכמים לשותות יין על סדר הברכות, ואין בכך תקנה לשותות ד' כוסות.

כמו"כ הוכיח מהגמ' בדרף קיז: שאומר רבא: 'ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעביד ביה מצוה'. הרי שיש כאן ד' תקנות לשותות יין, ואין תקנת שתיית ד' כוסות. הנה מדברי רבינא ורבא ששותין יין דרך חירות, נראה שעצם השתיה היא עומדת ביסוד תקנתן, ולא מניין הכוסות. ולפי"ז לשונות הגאולה מבארות את תקנת שיעור ד' כוסות, שהינה דין נוסף ע"ג תקנת שתיית יין.

ארבע כוסות על שום מה? בבבלי לא נזכר טעם תקנת ד' כוסות בדווקא. ובירושלמי פ"י, ה"א הובא מחלוקת אמוראים: 'מניין לארבעה כוסות. רבי יוחנן בשם רבי בנייה כנגד ארבע גאולות... רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ארבע כוסות של פרעה'. הרשב"ם בדרף צט: ודרף קח. בד"ה 'ארבע כוסות' נקט שתי לישנות אם קאי על לשונות של גאולה או על כוסות פרעה. וי"ל בבבלי וקושי שתי לישנות אלו, שנחלקו אם בכוסות אלו מציינים את תחילת הנס שהיה בו שיעבוד וקושי הגלות שע"כ צמחה הגאולה, או שמציינים את סוף הנס והתגלותו בשעה שהופיע עלינו. ויש לעיין, שד' לשונות הגאולה מתייחסות לארבע שלבים בתהליך גאולת מצרים; 'והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים' מכוון על הצלה מסבלות השעבוד, 'והצלתי אתכם מעבדתם' כאשר יצאו מארץ מצרים, 'וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים' על הים, 'ולקחתי אתכם לי לעם

והייתי לכם לאלהים' הוא בנתינת התורה. וקשה מדוע נצרכים לזכור ולציין את כל שלבי הגאולה, ולכאורה די בציון הגאולה הסופית.

צ"ל שבזכרון יצ"מ אנו מחוייבים לזכור אף את גודל ההודאה וריבוי הניסים, עובדה שמגבירה בקרבנו את המחוייבות והאמונה בד', כפי שמביא הרמב"ן שמות י, א על הפסוק 'כי אני הכבדתי את לבו': 'הודיע הקב"ה למשה שהוא הכביד את לבם... למען שאשית בקרבם אלה האותות אשר אני חפץ לעשות בהם שידעו מצרים את גבורתי... כדי שתספר אתה וכל ישראל לדורות הבאים כח מעשי, ותדעו כי אני ה', וכל אשר אחפוץ אעשה בשמים ובארץ'. דהיינו ככל שמכירים בגודל הנס ובריבוי הניסים, כן גדלה האמונה וההכנעה. וי"ל דמשו"ה אומרים פיוט זה של 'דיינו' בנוסח זה, שמבטא את כל שלבי חסדי ד' שהיטיב עימנו, שכן בכך מכירים את עומק השעבוד ואת משמעות היותנו עבדי השם. וראה במהר"ל בגבורות ד' פרקים נט-ס שיש בכך מעלות ושלבים של התעלות עם ישראל.

הר"ן בדף יט. בדפי הרי"ף כתב: 'תקנו חכמים לארבע ברכות ארבע כוסות, כדי שתהא כל אחת על כוס אחד... ועוד אמרו כנגד ארבע כוסות תרעלה שעתיד הקב"ה להשקות את העכו"ם'. הרי נחלקו התירוצים ביסוד תקנת חכמים, דלטעם הראשון תיקנו לשתות יין על סדר הברכות, אפשר שמשו"ה לא נזכר בבבלי טעם לשתיית ד' כוסות בדווקא, שכן אין תקנה של ד' כוסות אלא לשתות על כל ברכה. ולטעם השני תקנת חכמים היא ד' כוסות ובטעמו באר שתיקנו משום כוסות התרעלה, וי"ל שמציינים זאת משום שכאשר ישראל שנקראים ראשית מתקדמים בשלבי גאולתן למרום קודשם, עמלק שנקרא ראשית כנאמר 'ראשית גויים עמלק' נסוג וכלה, ומציינים בלילה זה את תהליך גאולתן של ישראל שמתפתח ובכך מקדם את כילוי טומאת העמים.

חיוב בד' כוסות, הוא ד' מצוות, או מצווה אחת: איתא בגמ' בפסחים דף קט: 'רבינא אמר ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד מצוה באפי נפשה הוא'. יש לעיין בגדר זה שכל כוס בפנ"ע, האם הכוונה שלמרות שישנו חיוב שתיית ד' כוסות, ישנה חשיבות בפני עצמה לכל כוס בהיותה מסמלת שלב נוסף בתהליך הגאולה, וכך באר במנחת שלמה סי' יח, ג. או שכל כוס היא מצווה בפנ"ע, וביחד ישנם ד' כוסות. נפק"מ, אם אין לו כדי ד' כוסות, אם ישתה לפחות את הכוסות שבידו להשיג, שכן כל כוס הינו מצווה בפנ"ע, או שמא ד' כוסות הינם חיוב אחד, ואין מצווה בשתיית חלק מהכוסות.

כוס הקידוש כחלק מד' כוסות: התוס' בריש ערבי פסחים בדף צט: בד"ה 'עד שתחשך' למדו מקרבן פסח, שיש לשתות את כל ד' הכוסות בלילה ולא מבעוד יום, הגם שניתן לקדש מבעו"י כדאיתא בברכות כז: דבר המורה שכוס הקידוש היא חלק מד' הכוסות, ואינה עומדת ככוס בפנ"ע. הב"י בס"ת עב הביא תרומת הדשן בס"י קלו שכתב כי יש להמתין ולעשות את הקידוש רק כשיחשך, כיון שהוא חלק מארבע כוסות, ופסק כן בשו"ע שם בסעי' א. ומטעם זה באר הפרמ"ג

בסי' תעב סק"א כי אף בבין השמשות לא יקדש, וכ"כ המשנ"ב סק"ה. הרי שיש לשתות ד' כוסות בזמן הראוי לאכילת המצה, וכ"כ המעדני יו"ט על הרא"ש בפסחים פ"ד ס"ה, והאבודרהם בסדר ההגדה שיש לשתות ד' כוסות בזמן אכילת מצה. וכן כתב המשנ"ב ס"ה תעג סק"א בפירושו: 'שכוס של קידוש הוא אחד מארבעה כוסות, ויש נוהגין לומר הריני מוכן לקדש ולקיים מצות ד' כוסות'. אולם הט"ז הצריך לערוך קידוש בשעה שראוי לאכול מצה, ולא מדיני הכוס הוא. וכן נקט המהרי"ל בהל' ההגדה שאת שתי הכוסות האחרונות אין להקפיד לשתות קודם חצות כפי שקפדינן באכילת המצה, וע"כ נקטינן שניתן להקדים מקודם שתחשך בשתייתן. וכן כתב החת"ס בפסחים צ"ט: ד"ה 'משחשך' שיכול לקדש מזמן השקיעה ככל יו"ט, ודווקא באכילת המצה צריך להמתין לערב. אולם אם הקידוש הינו חלק מסיפור יצ"מ אז יש לאמרו אחר צאת הכוכבים, שכן בכך בעיני דווקא לילה. ובבנין שלמה ח"ב ס"ה לג כתב כי אם קידש בזמן תוספת יו"ט, ידי קידוש יצא ככל יו"ט, אך מצוות ד' כוסות לא עלתה בידו אלא עד שתחשך.

מצוות ד' כוסות הינה מצווה בפני עצמה, או שהינם כוסות של ברכה:
המרדכי בפסחים ע"ג: הקשה שבכל שבת ויו"ט עבדינן קידוש וכן כוס לברהמ"ז, והיה לתקן ד' כוסות מלבד כוסות אלו. ותירץ שיכול היה לקדש על הפת ולברך בלא כוס. הרי שהבין כי חובת הקידוש אינה כלולה במצוות ד' כוסות. וכן נראה מהאבודרהם בסדר ההגדה ומהרי"ל בסי' יח שהקשו מדוע אין ברכה למצוות ד' כוסות, הרי שהבינו שמצוות ד' כוסות היא חיוב בפנ"ע שצריכה לקבוע ברכה לעצמה. וכן הבין הגרי"ז סולוביצ'יק בדעת הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ט שישנה חובת שתיית ד' כוסות מלבד חובת הקידוש, ולמד זאת מלשון הרמב"ם שם בהל' ז: 'וכל אחד ואחד... חייב לשתות בלילה הזה ארבע כוסות של יין'.

הגרי"ז הובא בחי' הגר"ח בסטנסיל בסי' לט הוכיח מהרמב"ם בהל' חו"מ ז, ז שכתב: 'בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים... לפיכך כשסועד אדם בלילה... חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין, אין פוחתין מהם'. הרי שהחיוב הוא לשתות ולא רק לומר הברכה על הכוס. וכ"כ המרדכי שם שיש להדר בכוסות אלו ולומר עליהם קידוש, ברהמ"ז הלל. וברור כי התקנה היתה לשתות ד' כוסות.

אולם דעת התוס' בדף צ"ט: בד"ה 'לא' שכוס של הקידוש ושל ברהמ"ז אינם חלק ממצוות הד' כוסות, ולכן אין צריך ליתן בהן כוס לכל אחד אלא רק לפני המקדש. והגר"ח סולוביצ'יק הוכיח מכך שאין בכוס זו קיום מצוות ד' כוסות, שכן בחובת ד' כוסות יש לומר שירה על הכוס שלפניו, ולא יוצא יד"ח בכוס שביד אחר. וכן כתבו התוס' בדף קח: בד"ה 'רובא' שדי לשתות מלא לוגמיו בד' כוסות, ולא הצריכו לשתות רוב כוס. והגרי"ז שם באר שלתוס' מספיק שיטעם מהיין ואינו צריך לשתות כוס יין, שכן לדידו אין חובת שתיית ד' כוסות, אלא רק שתאמר ההגדה על היין, וכדברי תוס' בסוכה בדף לח. בד"ה 'מי' שכתבו 'מסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא לומר עליהן הלל והגדה', אך אין חיוב בפנ"ע בשתיית ד' כוסות. וכ"כ התוס' שם בד"ה 'שתאן' שלא נתחדש דין מזיגה מיוחד

לד' כוסות. וכל דיני ד' כוסות מועילים אף לכוס הקידוש, ואם ישתה יין חי יצא יד"ח. ולפי"ז החיוב לשתות ד' כוסות כולל בו את חיוב שתיית כוס קידוש וכוס של ברהמ"ז. וכן נראה שהבין החת"ס שאין חובת שתיית ד' כוסות, אלא מצווה לשבח ד' פעמים, וכיון שיש לומר שבח על היין מחוייבים בשתיית ד' כוסות. ומדוייק כן בדברי הר"ן שכתב ש'תקנו חכמים לארבע ברכות כוסות, כדי שתהא כל אחת על כוס אחד', הרי חיוב בד' כוסות הוא משום הברכות הנאמרות ולא חיוב בפנ"ע.

נפק"מ שלדעת התוס' והחת"ס אין צריך לכוון בקיום המצווה שמקיים מצוות ד' כוסות, ואילו לרמב"ם, מרדכי, אבודרהם והמהרי"ל יש לכוון בשתיית ד' כוסות שמקיים מצווה בפנ"ע, וכן יצריכו ליתן כוס לפני כל המסובין גם בקידוש, לשתות רוב כוס ולא רק מלא לוגמיו, וכן יש למזוג באופן מיוחד את ד' הכוסות בכדי שתהא שתייתן כדרך חירות. וכן הבין רבנו דוד בפסחים קח. שיש תקנה מיוחדת לשתות ד' כוסות, שכן נשים ועמי ארצות אין אומרים הלל והגדה ובכרו"ז מחוייבין בד' כוסות. הרי שחובת שתיית ד' כוסות נפרדת משאר חיובי הלילה. ולדבריהם אתי שפיר לשון הגמ': 'תיקנו ד' כוסות דרך חירות', שכן ישנה תקנת חז"ל לשתות ד' כוסות, ברם לתוס', הר"ן והחת"ס לא תיקנו חכמים ד' כוסות, אלא צירפו לברכות ולשבח שתיית יין.

ספק דרבנן, בעיקר תקנת ד' כוסות: הגמ' בפסחים בדף קח. הביאה מחלוקת אם צריך הסיבה בשתיית היין, והסיקה: 'השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי – אידי ואידי בעו הסיבה'. ובאר הר"ן שלמרות שספק דרבנן לקולא, מ"מ כיון דלאו מילתא דטירחא היא מחמירים לרווחא דמילתא. עוד תירץ הר"ן שאם נלך לקולא נמצא שלא נצריך להסב כלל, ותיעקר דין הסיבה, וע"כ מחמירין בכך, והביאו המג"א בס' תקלח סק"א.

וקשה מדברי הר"ן עצמו במגילה בדף ה. שכתב: 'ולענין עיירות המסופקות אם הם מוקפות חומה מימות יהושע בן נון או לא, הורו הגאונים שהולכין בהן אחר רוב עיירות... אפילו תאמר שהוא ספק שקול הו"ל ספק של דבריהם ולקולא, ונמצא פוטר בשניהם ובטל ממנו בודאי מקרא מגילה לפיכך קורא בראשון ופטר בשני'. לפי דבריו אלו, יש להסב בשתי כוסות ראשונות בלבד, ובשתי כוסות אחרונות פטר מלהסב מטעם שספק דרבנן לקולא.

המשנה למלך בהל' מגילה א, יא חילק בין כשהספק הוא בעיקר תקנת חכמים, דאז כדי שלא תיעקר תקנתם מחוייבים להסב בכל הכוסות, שכן בכל כוס יש ספק דרבנן ואם נקל בו נמצא תקנת חכמים בטילה. אבל לגבי מגילה דתקנת חכמים במקומה עומדת אלא שיש קצת עיירות דמסופקות באיזה יום יקראו, חוזר הכלל הבסיסי שספק דרבנן לקולא.

בשו"ת משפט כהן סי' סג כתב כתירוץ הראשון של הר"ן שדווקא בד' כוסות הורו כן, משום דאין זה מילתא דטירחא, ראוי לצאת ידי שניהם. ומבואר דס"ל שבאמת כך היא שורת הדין בכל ספק דרבנן להקל, אפילו אם מיעקרא מילתא ע"י זה, שכן כל ספק בפני עצמו דינו להקל, והוי כשני שבילין שבאו לשאול בזה אחר זה. אלא דמחמירין היכא דאינו טירחא כ"כ. ודלא כשיטת

התשב"ץ המובאת בשב שמעתא א, ג בסופו שלא גזרו כלל על ספק, דאז אין מקום להחמיר בספק כלל. וראה בדברי סופרים סי' א, מג-מד שהתנו חכמים בעת תקנתם ואסרו רק את הודאי ולא את המסופק, ואפ"ה חקר אם יש חיוב על המסופק.

השלטי גיבורים על המרדכי בע"ז סק"י באר יסוד חדש, שאין אומרים ספק דרבנן לקולא בספק שמסתפקים בדברי החכמים. החת"ס באו"ח בסי' קסא באר בדעתו, שכאשר הספק הוא לכל ישראל מחמירין לעשות בשני הימים, שכן אם מחמת הספק יסבו רק בכוסות הראשונים יתכן וכלל לא קיימו הדין, ונעקר הדין. ברם במגילה גם אם מקצת עיירות לא יקיימו מצוותן בשל הנהגת הספק, מ"מ מתקיימת תקנת חכמים בשאר עיירות. אך פשטות דברי השל"ט ג הנ"ל מורין כי חסרון בהבנת דברי חז"ל מצריך להחמיר ולחשוש לדבריהן, לעומת מצב שיש ספק בדבריהן, שאז יש לילך בתר המיקל ולתלות שזו היתה כוונתן. וניחא הוא אי נימא כתשב"ץ בשב שמעתא הנ"ל, שלא גזרו רבנן במקום הספק והתירו לסמוך על דעת המיקל, אך אם הספק הוא בהבנת דברי חכמים – אין להקל, שכן יתכן ואין דיעה כהבנה זאת כלל (וראה ביה"ל בריש סי' רסא בשם הפרמ"ג שחסרון בידיעה אינו נכנס לגדר ספק).

גדרי המצווה

אם עבד חייב בד' כוסות: הרשב"ם והתוס' בדף קח: נחלקו בטעם חיוב הנשים. הרשב"ם כתב כי חייבות משום שהנס נעשה ע"י נשים צדקניות, וא"כ דווקא נשים יש לחייב אך לא עבדים. והתוס' בד"ה 'היו' כתבו שנשים חייבות שכן אף הן נצלו מהשיעבוד, ולפי"ז אף עבדים חייבים ככל ישראל. הב"י בהלכות מגילה כתב לפטור עבדים כיון שאינם שייכים להצלה מהנס.

יש לחקור אם טעם זה ש'אף הן היו באותו הנס' הוא גורם מחייב במצוות של פרסומי ניסא, או שהוא סימן שלא נוהג במצווה זו פטור של 'זמן גרמא', ונותר החיוב במצווה בעינו כדקיימא. נפק"מ יהא אם תוכל אשה להוציא איש יד"ח, שכן אם שייכותן לנס הוא סיבת חיוב, הרי יש עליהן חיוב שונה מחיוב הגברים ולכן לא תוכל להוציא איש יד"ח. אך אם הוא סיבה שלא לפטורן מטעם שהזמן גרמא, הרי מקור חיובן שווה לחיוב הגברים ולא תהא מניעה שתוציא איש יד"ח. רש"י בערכין ג. בד"ה 'לא תויי' ריבה נשים לקריאתה וכן להוציא לאנשים ידי חובתן. אך הבה"ג והתוס' בערכין שם ובמגילה ד. בד"ה 'נשים' והרא"ש בפ"א סי' ד נקטו כי נשים אינן יכולות להוציא גברים הובאו השיטות בב"י בס"י תרפט.

נראה שהתוס' שכתבו כי הטעם 'שהיו באותו נס' מחייב רק מדרבנן, הבינו ודאי שהוא גורם מחייב ולא רק סימן שאינן פטורות, ולכן אינן חייבות כגברים. נפק"מ יהא גם לעניין חיוב עבד, שאם 'היו באותו הנס' הוא סיבת חיוב, א"א לחייב עבדים שלא היו כלל באותה תקופה. ואם הוא סימן שאין במצווה זו פטור של זמן גרמא, הרי שאף עבד לא יכול להפטר מכח סברא שאיננו מחוייב במצוות שהזמן גרמא, שכן במצווה זו לא חל פטור זה. וביסוד חיוב עבדים יש לחקור

שחייבם במצוות כנשים, אם אחרי שלמדו שחייבים במצוות, יש להם חיוב עצמי ויש לבדוק בכל מצווה את מידת היותה זמן גרמא. או שחייבם במצוות נלמד מחיוב הנשים במצוות, וכל היכא שאשה חייבת אף שהוא בשל שייכותן לנס – גם העבדים חייבים, למרות שהיו מצוות עשה שהזמן גרמא. וכן חקר המנ"ח במצווה א אם העבד הוקש לאשה ללמוד על חיובם, או שלמדו מאשה את הפטור של עשה שהזמן גרמא, ואזי אם האשה פטורה מטעם שונה, אין לפטור עבדים מכך.

ברכת המצוות על שתיית ד' כוסות: מצאנו מספר טעמים לכך שאין מברכין על ד' כוסות ברכת המצוות.

האבודרהם בסדר ההגדה כתב שכוס קידוש בכלל ד' כוסות, ועליו אין לברך שכן לא ניכר בקידוש שנעשה משום חיוב ד' כוסות, וא"כ אזלה לה כבר לברכה, שכן המצווה בד' כוסות ולא בג' כוסות ואינו יכול לברך על הכוסות הנותרות.

האבודרהם שם, הרוקח בסי' רפג, האליה רבה סי' תעב, ח והחק יעקב סי' תעג סק"ב תירצו שכיון שמקיימים את המצווה בהפסק, שכן שתאן בבת אחת לא יצא יד"ח, אין לברך על כך.

בשו"ת חסד לאברהם מהדו"ת סי' נד יישב עפ"י התומים בסי' צז שאין מברכין על מצוות צדקה, שכן פורענות הוא שלא מתקיים בנו 'כי לא יהיה בך אביון'. וע"כ אין מברכין על מצוות זכירת יצ"מ שכן פורענות הוא שלא מתקיים מקרא שכתוב 'לא יאמר עוד חי ד' אשר העלה את ישראל ממצרים', ואין מברכין על פורענותא.

ברכת שהחיינו על ד' כוסות: האבודרהם בהלכות ברכת המצות ומשפטיהם כתב שני תירוצים

מדוע אין מברכין שהחיינו על אכילת מצה, מרור וד' כוסות אף שנהנה ושמת באכילתו. א. שכן יוצא יד"ח בברכת 'אשר גאלנו' שמזכיר שם 'והגענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור'. ב. יוצא יד"ח בברכת המועד שעל הכוס, ואין לו לברך שהחיינו בשנית. הרי שהבין שחיוב ד' כוסות מכלל מצוות סיפור יצ"מ הוא, שכן בברכת 'אשר גאלנו' לא מוזכר ד' כוסות וכיצד נפטר בברכה זו, ע"כ שבברכת 'אשר גאלנו' על סיפור יצ"מ כולל ומכוון אף על שתיית ד' כוסות.

וקצ"ע בדברי האבודרהם, שכתב שברכת שהחיינו הנאמרת בשעת הקידוש פוטרת את אכילת מצווה של המצה, ומדוע לא כתב כי תפטור בברכה זו אף את מצוות ד' כוסות, מה גם שנקט כי כוס הקידוש היא חלק מד' כוסות, ושפיר תעלה לו הברכה לעניין זה.

האם צריך לשתות ד' כוסות קודם חצות: הרמ"א פסק בסי' תעו, א בשם הר"ן: 'ויקדים

עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות', ובביאור הגר"א שם כתב בטעמו 'משום כוס ד', הרי שיש להקדים בשתיית ד' כוסות עד חצות. וכן נקט המג"א בסי' תעב סק"א שאין לקדש בליל פסח לפני צאת הכוכבים, שכן בכל ד' כוסות רמוזות לשונות גאולה וצריך לשתותן קודם חצות כדין אכילת

מצה. ובמעשה רב אות קפו, קצא מובא שהגר"א לא הקפיד לומר את ההלל עד חצות, הגם שאת מצת האפיקומן כן הקפיד לאכול קודם חצות. הרי שאף כוס ד' שתה אחר חצות. וסתירה יש בדבריו, וצ"ע.

וראה במהרי"ל בהלכות ההגדה, שנקט בתחילת דבריו שאין זיקה בין שתיית ד' כוסות למצות אכילת המצה ואינה צריכה להיות בזמן חיוב במצה, דא"כ היה צריך לשתות את שתי כוסות אחרונות לפני חצות. ולבסוף הכריע שיש להקדים ולשתותן קודם חצות. וכן פסק הפרמ"ג ס"ה תעא אש"א סק"א שזמן שתייתן עד חצות. אולם האור שמח בהל' חו"מ א, ג כתב שכל עוד מחוייב באכילת מצה, אף שספק הוא, חייבוהו רבנן גם במרור ובר' כוסות הגם שאחר חצות הוא. והסיק שעליו לברך על כל כוס בפנ"ע, שכיון שספק הוא בחיובו, אסח אדעתיה ומחוייב בברכה על כוס בפנ"ע.

העמדת כוס לכל אחד: הגמ' בפסחים בדף קח: אומרת: 'השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא. אמר רב נחמן בר יצחק והוא דאשתי רובא דכסא'. ונחלקו הראשונים בביאורה, הר"ן בדף כג. מדפי הרי"ף באר שהכוונה שיכול להעמיד כוס אחת לכל בני ביתו ובתנאי שכל אחד ישתה רביעית וביחד ישתו רוב כוס, ואין צריך לכל אחד כוס בפנ"ע. ואילו הרמב"ן והתוס' שם בד"ה 'רובא דכסא' ובדף צט: בד"ה 'לא יפחתו לו' במסקנתו בארו כי הכוונה שכל אחד חייב שיהא לו כוס וצריך לשתות רוב כוס ולא רק רביעית, ומש"כ שמשקה לבניו, באר המאירי שמירי בקטנים שאינם בחיוב ד' כוסות, שלהם לא מעמידים כוס. השו"ע בס"י תעב, ט הביא בי"א את דעת הרמב"ן, כמבואר בביאור הגר"א שם. וכן באר הגרי"ז בהל' חו"מ ז, ט שהוא מדיני ד' כוסות, מלבד חיובו בקידוש.

שתיית ד' כוסות למי שאינו דרך חירות עבדו: בגמ' בפסחים דף קט: 'רבינא אמר ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות'. ויש לעיין אם זהו סיבת התקנה גרידא ואף למי שאינו דרך חירות נדרש לשתות כן, או שהתקנה לשתות למי שהוא חירות עבדו. הגמ' בפסחים בדף קח: הביאה ת"ר הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים, ואחד תינוקות. אמר רבי יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין? אלא מחלקין להן קליות ואגוזים'. הר"ן בדף כג: מדפי הרי"ף כתב: 'כי הא לא שייך לחנכם במצות דכיון שאין נהנין ושמחין בו, אינו להם דרך חירות'. הרי שקטן שהגיע לחינוך לדעת ר' יהודה פטור כיון שיעוד השתיה אינו מתקיים, שכן לדידו של הקטן שתיית היין אינה דרך חירות. אולם רבנן חייבוהו בשתיית ד' כוסות. ניתן לבאר כי מדין חינוך מחוייב לחנכו במעשה המצווה שיתחייב בה כשיתבגר, ולא כלול בדין חינוך יעוד ותכלית המצווה. ולכן מחוייב בשתיית יין בדרך חירות למרות שבהיותו קטן תכלית המצווה אינה מתקיימת. אולם ניתן לבאר, שחייבו קטן שהגיע לחינוך למרות שאינו דרך חירות לו, בכדי לעוררו לשאול כשם שנקט ר' יהודה שמחלקין לו קליות ואגוזים. ולפי זה שתיית היין אינה מטעם דרך חירות.

השו"ע בסי' תעב, י כתב משמיה דהרשב"א שגם מי שהיין מזיקו או ששונאו, ידחוק עצמו לשתות ולקיים מצוות ד' כוסות. והוא כשיטת רבנן שחייבו קטן לשתות שכן הוא דרך חירות אף שלדידו אינו חירות. וצ"ע, שהמשנ"ב שם בס"ק לה כתב כי אם יפול למשכב מחמת כן אינו מחוייב. ובשעה"צ כתב בס"ק נב שאינו דרך חירות. ולבאר זאת י"ל, שהבין שהתקנה היא להראות בן חורין ע"י שתיית היין, ואף היכא שלא מורגל בכך ואין בכך הוראה של חירות עבורו – מחוייב בכך, ולכן אף קטנים שלא דרך חירות להם מחוייבים בד' כוסות. ברם היכא שהשתייה מורה להיפך מהחירות, עד כדי שנופל למשכב, אפשר שבכך לא תיקנו חז"ל.

אך מצאנו שיש לשתות גם כשאנו בדרך חירות, כדברי הגמ' ב"ק: קח: ש'ידי יין יצא, ידי חירות לא יצא. וכ"כ הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ט בדין השותה יין חי שאינו מזוג, שמחוייב לחזור ולשתות יין דרך חירות אף שידי יין יצא. הרי שיש דין בשתיית היין אף בלא הוראה של חירות.

חיוב קטנים בד' כוסות מדין חינוך, או שהיו באותו הנס: הגמ' בפסחים ב"ק קח:

מביאה 'ת"ר הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים, ואחד תינוקות. אמר רבי יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין? אלא מחלקין להן קליות ואגוזים'. הר"ן ב"ק כג: מדפי הריף כתב 'כי הא לא שייך לחנכם במצות דכיון שאין נהנין ושמיחין בו, אינו להם דרך חירות'. נראה כי אם היו ברי מצוות היו מחוייבין אף שאינם נהנים מהיין, אלא שכיון שחייבין רק מדין חינוך, ונחלקו רבנן ור' יהודה אם לחייבם מדין חינוך שכן אינו דרך חירות בשבילם.

אולם הרשב"ם בד"ה 'ואחד התינוקות' באר' שגם הם נגאלו' ולכן חייבין בד' כוסות, למרות שקטנים פטורין מן המצוות אפ"ה כללו אותם בחיוב שכן אף הם נגאלו, ולא מטעם חינוך במצוות. ויש להסתפק בדברי הרשב"ם אם כוונתו שלרבנן אף קטן שלא הגיע לחינוך מחוייב בשתיית הכוסות משום שהיה בנס, ואילו לדעת הר"ן רבנן פטרו בגיל זה, ונחלקו אם שייך לחייב קטנים טרם שהגיעו לחינוך משום שהיו באותו הנס. אמנם ניתן לבאר בדעת הרשב"ם, שמדובר בקטנים שהינם ברי חינוך, ורק משום כן חייבו אותם בשל העובדה שהם היו באותו הנס, אך בגיל פחות מכן אין חיוב כלל. ואזי מחלוקת הרשב"ם והר"ן תתמקד ביסוד חיוב ברי חינוך אם משום שהיו בכלל הנס, או משום דין חינוך. ואז צ"ע מדוע צריכים לתוספת טעם שהיו באותו הנס ולא די בדין חינוך, כפי שהקשה מהר"ם חלאווה.

כמו"כ מצאנו בגדר חיוב קטן במגילה. שכן הירושלמי במגילה פ"ב ה"ה חייב קטנים לפי שהיו באותו הנס. והרמב"ם בהלכות מגילה א, א כתב 'ומחנכין את הקטנים לקרותה' וכ"כ השו"ע בסי' תרפ"ט, א. והגר"א כתב בביאורו שם בסק"ג אחר שהביא את הירושלמי: 'ואינו אלא חינוך כמו בכל מצות'. הרי יסוד חיוב הקטן בחינוך המצווה הוא משום שהיו באותו הנס.

הוי אומר שללא טעם זה לא היו מחוייבים בחינוך, ותקשה מדוע אין בדין חינוך כדי לחייבן. ויש לבאר זאת עפ"י הפרמ"ג בסי' קפו אש"א סק"ג שכתב בדעת הלבוש שלא חייבו חכמים בחינוך במצווה דרבנן אלא במצווה שיש לה שורש מדאו' כגון תפילה, מגילה, חנוכה וארבע כוסות לפי

שיהו באותו הנס. ואפשר לומר באופן נוסף, שאמנם בכל המצוות יש לחייב קטן מדין חינוך כחיוב גדול אף שתכלית המצווה אינה מתקיימת אלא כשיגדל, אך במעשה של פרסומי ניסא ששותה דרך חירות, חסר בגוף מעשה הפרסום במעשה הקטן. שכן נר חנוכה הוא מעשה מושלם ומפרסם הגם שהקטן אינו מבין כ"כ את משמעות מעשיו, אולם שתייה שאינה דרך חירות אינה מפרסמת כלל, וכי למה לחייב בכך קטנים אף שברי חינוך הם. ולכן הצריך הרשב"ם טעם נוסף שאף הם היו בנס, ושפיר יש בשתייתן מעשה פרסום, אף שאינן דרך חירות, שכן בשתייתן מורים את פרסום הנס.

הפרמ"ג אש"א סי' תעב ס"ק טז פסק שאם יש לאם ובנה הקטן רק ד' כוסות, האשה קודמת. שכן חיובה הוא מחד דרבנן, שהיו באותו הנס, ואילו הקטן חייב רק מכח תרי דרבנן. מוכח שחיוב הקטן הוא מתרי דרבנן, גם בשל דין חינוך וגם משום שהיו באותו הנס.

חטף לחבירו יין ד' כוסות: הש"ך בסי' שפ"ג סק"ג כתב בשם המהרש"ל שבמצווה דרבנן אין חיוב י' זהובין. והקצוה"ח שם בסק"א הוכיח מהתוס' שחייבו לשלם על ד' ברכות של ברכת המזון, וכולל הוא את ברכת הטוב והמטיב שהוא מדרבנן. וחילק הקצוה"ח בין מצוות לברכות, שמצוות שמקורן מדרבנן לדעת המהרש"ל והש"ך אכן אינו מחוייב לשלם עליהן ואילו ברכות הגם שמקורן מדרבנן, חייב לשלם. וכעת יש לדון בגדר תקנת חכמים במצוות ד' כוסות, שכן נחלקו הראשונים אם התקנה הינה לשתות ד' כוסות יין, או לשתות יין על סדר הברכות. שלאפשרות הראשונה הרי ברכת היין בכלל תקנתן והחוטפה חייב בתשלומיו, ואם תקנתן היא לשתות על סדר הברכות אז פטור מלשלם על מצוות דרבנן.

עוד מצאנו בגדרי חיוב תשלומין אלו בש"ך בסוסק"ג בשם ר' ירוחם שאין חייבין על חטיפת ברכת הנהנין, וראיה לכך הביא מחולין פז. שרבי שאל את הצדוקי אם מעוניין בכוס ברכה אחרונה או במ' זהובין בשל ד' ברכות שבברכת המזון, ולא החשיב את ברכת הגפן שעל הכוס, הרי שאין לשלם על ברכת הנהנין. ובטעמו י"ל בשני אופנים, או כמש"כ הסמ"ע שם בסק"ה שעל חטיפת מצווה קיומית אינו חייב ממון, וברכת הנהנין ג"כ אינו מחוייב בה וע"כ אינו חייב לשלם עליה. או שרק הנהנה חייב ברכה, וכיון שהחוטף נהנה ולא הבעלים, אזי מעולם לא היתה הברכה שלו ולכן אינו חייב לשלם לו.

ויש לעיין בתקנת חכמים בד' כוסות כדלעיל. שכן אם תקנו לשתות ד' כוסות יין הוי ברכת הנהנין ופטור מלשלם לו ע"כ. אולם יש לתלות זאת בשני האופנים דלעיל, שכן לפי הטעם הראשון, שכיון שמחוייב בשתייה זו הוי כמצווה חיובית ולכן חייב לשלם ע"כ, ברם לטעם השני כיון שלא ישתה – הברכה אינה שלו ופטור מלשלם לו. אולם אם תקנת חכמים הינה לשתות על סדר הברכות, אין כאן ברכת הנהנין כלל ולכן חייב לשלם ע"כ. ועוד שהתוס' בחולין פז. בד"ה 'או' חולק ע"כ וסבר שיש לשלם גם על ברכת הנהנין שחטף, ורבי לא חייב את הצדוקי בי' זהובין נוסף, משום שלא ברך על יין, אך אה"נ ואם היה לו יין היה צריך לשלם גם עליו.

יין שביעית לד' כוסות

קיום מצוות ד' כוסות ביין שביעית: ישנן כמה סוגיות שמוכח מהן שא"א לקיים מצוותו בפירות שביעית. א. הגמ' במנחות פד. למדה מריבוי הפסוק 'לדורותיכם' להחיר שריפת קומץ העומר, ובלא ריבוי היה אסור לקיים מצות העומר בשביעית משום שמפסידים אתו לצורך מצווה. ב. הגמ' בבכורות יב: למדה מריבוי 'לדורותיכם' ששורפים חלת שביעית, למרות שמצווה לשרוף חלה שנטמאה. ובטעם הדבר י"ל שכיון שמצוות לאו להנות ניתנו לא נחשב לכל צרכיכם, ואינו יכול לבער פירות שביעית למטרת מצווה. ולפי"ז לא יוכל לקיים מצוות היום ביין שביעית.

אך בעה"מ ברה"ב בדף ז. מדפי הרי"ף כתב, שהלכה כרבא שמותר לתקוע בשופר שחיובו מדאורייתא למודר ממנו מהנאה משום שמצוות לאו להנות נתנו, אולם בחצוצרות אינו יכול לתקוע שכן מצוותן מדרבנן ובהן יש לו הנאה. הרי שבמילי מדרבנן אמרינן שלהנות נתנו, ולפי"ז כיון שד' כוסות הוא חיוב מדרבנן, נחשב שנהנה מהמצווה ויהא מותר לשתות יין שביעית למצוותו. ובחי' הגר"מ זמבא בס"י טז כתב שלהדליק נר חנוכה בשמן שביעית חשיב הפסד כמה שראוי להשתמש בו לגופו, ומורידו מדרגתו להדלקת הנר. אך בשתיית יין, נראה שיתיר כיון שמשמש בו לצרכו – לשתיה.

והשער המלך בהלכות לולב ה, א כתב שכאשר יש הנאה לאדם מלבד המצווה, כשמיעת קול החצוצרות אז אמרינן שברבנן מצוות כן נתנו להנות, אך במצווה שאין בה הנאה מלבד עצם קיום המצווה כלולב, לא אמרינן שלהנות נתנו אף בדרבנן. כלומר, שמצד המצווה כשלעצמה אינה נחשבת הנאה, אלא רק בשל ההנאה הנלוות לה. ולפי"ז יהא מותר לשתות יין שביעית לד' כוסות, למרות שהמצווה כשלעצמה אינה נחשבת כ'צורכיכם', כיון שנהנה משתיית היין נחשב כ'צרכיכם'. אמנם בנר חנוכה כיון שאסור להשתמש לאור נר החנוכה, אין הנאה נלוות למצווה, ולכן אסור יהא להדליק בשמן שביעית נר חנוכה, אף שמצוותה מדרבנן.

ובמנחת שלמה ח"א בס"י מב, וס"י נא, יג יישב את הגמ' דלעיל שכיון שלא מיועדים השעורים לשריפה אינו יכול לשורפן לצורך מצוותן, דלאו להכי קיימי, אולם נר חנוכה מדלקין אותו כדרכו וע"כ ניתן לקיים בו את מצוותו. וא"כ קיום המצוות נחשב כ'צורכיכם', ואפשר לקיים מצוות בפירות שביעית למרות שמצוות לאו להנות נתנו, כל עוד המצווה אינה מתקיימת בהפסדתן. והציץ קודש (רי"צ מיכל שפירא) ח"א ס"י יד, ג כתב כי הפסד הוא ללא תועלת כל שהיא, ברם לצורך מצווה הגם שמדרבנן היא, אינו נחשב הפסד ונחשב 'צרכיכם' כיון שאינו עושה דרך הפסד, ומשו"ה התיר ליטול אתרוג שביעית.

ואילו האמרי יושר ח"א ס"י ק אסר להדליק בשמן שביעית משום הנאמר במשנה בשביעית ה, ה שאין מביאין קיני זבים וקיני זבות וקיני יולדות מדמי שביעית. ואם הביא יאכל כנגדן. וטעם האיסור משום שאסור לפרוע חוב מדמי שביעית. וה"ה כל חיוביו אינו יכול לקיים ע"י פירות שביעית.

באור ספק הירושלמי, אם ניתן לצאת יד"ח ד' כוסות ביין שביעית: הירושלמי שבת פ"ח הי"א, ובפסחים פ"י ה"א הסתפק: 'מהו לצאת ביין שביעית לד' כוסות. תני ר' הושעיה יוצאין ביין של שביעית'. ובקרבן העדה כתב בביאור השאלה, שכיון ששל שביעית לא קרינן ביה 'לכם', וקס"ד דד' כוסות בעינן 'לכם' כמו מצה. וכי היכא דאין יוצאין במצה, כך אין יוצאין בד' כוסות, או לא. ולפי"ז מסקנת הגמ' היא שאין דין 'לכם' בד' כוסות וע"כ מותר לקיים מצוותו ביין שביעית. והרש"ש בסוף הירושלמי בפסחים הביא את דברי קרבן העדה, וכתב שצ"ע טובא, מהנאמר בפסוק והיתה השבת הארץ לכם וגו' הרי שפירות שביעית נקראת לכם. וראיה הביא מכך שמוותר ליטול אתרוג שביעית כמבואר בסוכה מ, ובאתרוג בעינן דין 'לכם'. וכן מצת שביעית כשירה לצאת בה יד"ח אף שבעינן בה דין 'לכם'. וכן במסכת שביעית ספ"ט נאמר האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורם ממנה חלה חייב מיתה. הרי שחלה גם כשירה משביעית אף שנאמר בה דין 'לכם'. האור שמח בהלכות שבת כט, יד באר כי ספק הירושלמי הוא מפאת הדין שאין מקדשין אלא על יין שראוי להקרב ע"ג המזבח, וכיון שבפירות שביעית נאמר 'לאכלה', הרי אינו יכול לשורפו ואינו ראוי למזבח. והסתפקו אם כשר לד' כוסות ודלא כקרבן העדה.

בפאת השלחן בקונטרס אחרון בהלכות שביעית, בארו כי הספק הוא אם יכול לעשות מצוות חבילות, ולקיים מצוות ד' כוסות כשאוכל קדושת שביעית. ודחה שם מכך שיכול לצאת יד"ח בחלה. ולכן בארו שהספק הוא בשל כך שצריך לאוכל פירות שביעית רק להנאתן.